

Glosy

Jadwiga Pazdan

Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w prawie prywatnym międzynarodowym Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 2005 r. (IV CK 20/05)

1. Postanowienie Sądu Najwyższego zapadło na tle następującego stanu faktycznego:

Spadkodawca Dariusz Krzysztof F. zmarł 10.02.2002 r. w W. (Niemcy), gdzie też przed śmiercią zamieszkiwał. Był rozwiedziony z obywatelką niemiecką Antje Sabine F., z którą miał syna Kristoffera Dario F., urodzonego 13.11.1998 r. Miał też rodzeństwo. Nie pozostawił testamentu. W skład spadku wchodziło gospodarstwo rolne położone w Polsce.

Po śmierci spadkodawcy Antje Sabine F. objęła spadek w imieniu małoletniego syna, jednakże 31.05.2002 r. złożyła przed sądem niemieckim „oświadczenie o uchyleniu objęcia spadku”. Twierdziła, że objęła spadek położony w Polsce, nie wiedząc o jego zadłużeniu. W dniu 9.08.2002 r. Sąd w Siegburgu zezwolił jej na „uchylenie objęcia spadku” przez małoletniego syna Kristoffera.

Sąd Rejonowy w Olsztynie orzekł, że spadek po Dariuszu Krzysztofie F. nabył w całości jego syn Kristoffer Dario F. (łącznie z gospodarstwem rolnym położonym w Polsce), odrzucenie spadku dokonane przez matkę w imieniu małoletniego syna jest bowiem nieważne z powodu braku zezwolenia sądu opiekuńczego (art. 101 § 3 k.r.o.) oraz niespełnienia wymagań określonych w art. 1019 § 1 k.c.

Sąd Okręgowy w Olsztynie apelację od powyższego postanowienia oddalił. Sąd ten uznał za udowodnione, że Kristoffer Dario F. ma obywatelstwo polskie, w związku z czym „gdyby nawet oceniać czynności zdziałane przez matkę małoletniego Kristoffera na podstawie polskiego prawa wskazanego w art. 19 p.p.m, to właściwe dla tej umowy byłoby prawo polskie, jako prawo ojczyste dziecka. Ocena czynności dokonanych przed sądami niemieckimi nie pozwala natomiast przyjąć, że w świetle prawa polskiego doszło do skutecznego odrzucenia spadku przypadającego małoletniemu Kristofferowi po ojcu”.

Sąd Najwyższy postanowieniem¹, któremu poświęcona jest niniejsza glosa, kasację oddalił.

2. Teza postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 2005 r. brzmi następująco: Wymaganie uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego na odrzucenie spadku w imieniu dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską nie wchodzi w zakres pojęcia formy użytego w art. 12 ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. nr 46, poz. 290 ze zm.).

Pozostaje ona w zgodzie z przeważającym w doktrynie poglądem, że wymaganie zgody (zezwoienia) zarówno sądu opiekuńczego lub innego organu państwowego, jak i osoby trzeciej nie należy do zakresu zastosowania statutu formy czynności prawnej, w kontekście której to czynności takie wymaganie się pojawia².

Nie przesądza to jednak odpowiedzi na pytanie, jakiemu prawu wymaganie zgody lub zezwolenie podlega. Kwestia ta zostanie poruszona w dalszych wywodach.

3. Zgodzić się wypada ze stwierdzeniem Sądu Najwyższego znajdującym się w uzasadnieniu omawianego postanowienia, że przyjęcie lub odrzucenie spadku podlega statutowi spadkowemu. Według tego statutu — jak słusznie wywodzi SN — oceniać należy: możliwość przyjęcia lub odrzucenia spadku, dopuszczalność częściowego przyjęcia lub odrzucenia spadku, treść składanego w tym przedmiocie oświadczenia woli, granice czasowe, w jakich oświadczenie to może być złożone, skutki przyjęcia lub odrzucenia spadku,

¹ OSN 2006, z. 6, poz. 106, s. 75—82; „Monitor Prawniczy” 2006, nr 18, s. 986—989.

² Por. B. Wałaszek: *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*. Warszawa 1966, s. 198; B. Wałaszek, M. Sośniak: *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*. Warszawa 1973, s. 145; M. Sośniak: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Katowice 1981, s. 119; W. Popiołek: *Umowa wydawnicza w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*. Warszawa—Kraków 1982, s. 106; M. Pazdan: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa 1987, s. 109 (w wyd. 10. z 2007 r., s. 116); W. Ludwiczak: *Międzynarodowe prawo prywatne*. Poznań 1996, s. 175; J.J. Skoczylas: *Cywilnoprawny obrót nieruchomościami przez cudzoziemców*. Warszawa 2005, s. 248; J. Górecki: *Forma umów obligacyjnych i rzeczowych w prawie prywatnym międzynarodowym*. Katowice 2007, s. 155.

a także to, czy przyjęcia spadku wprost może dokonać osoba fizyczna niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych.

W podobnym duchu wypowiada się nasza doktryna³. Na rozstrzygnięcie w sferze prawa kolizyjnego nie wywarł na szczęście wpływu dość odosobniony pogląd, doszukujący się w oświadczeniu o przyjęciu lub odrzuceniu spadku cech czynności procesowej⁴.

Podzielić należy wypowiedziany w uzasadnieniu omawianego orzeczenia pogląd, że wpływ błędu na ważność oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku podlega także statutowi spadkowemu⁵. Według postanowień tego statutu, należy więc oceniać przesłanki prawnej doniosłości i skutki błędu.

4. Spośród przesłanek ważności oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku statutowi spadkowemu nie podlegają natomiast zdolność do dokonania tej czynności prawnej oraz wymagania w zakresie formy.

Do oceny zdolności — także w rozważanym tu zakresie — stosować należy postanowienia statutu personalnego kandydata na spadkobiercę, ustalanego na podstawie art. 9 § 1 i 2 ustawy z 1965 r.

Jeżeli kandydat na spadkobiercę jest niezdolny do czynności prawnych, to ostateczne rozstrzygnięcia zależeć będą od tego, czy czynności prawnej, o którą chodzi, przypiszemy charakter czynności osobistej, przy dokonaniu której niezdolny do czynności prawnych nie może być przez nikogo zastąpiony, czy też uznamy ją za czynność prawną niemającą takiego charakteru, co otwiera drogę do jej dokonania przez przedstawiciela ustawowego.

W razie ustalenia, że chodzi o czynność prawną niemającą osobistego charakteru, pojawia się pytanie, kto może reprezentować niezdolnego przy dokonaniu czynności prawnej.

Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku nie jest czynnością prawną o charakterze osobistym⁶. Można więc przy jej dokonaniu posługiwać się pełnomocnikiem (wyraźnie to podkreślono w art. 1018 zd. 3 polskiego k.c.), może też tej czynności prawnej dokonać w imieniu i ze skutkami dla niezdolnego jego przedstawiciel ustawowy.

³ Por. M. Pazdan: *Kolizyjnoprawna problematyka nabycia spadku*. „Studia Cywilistyczne” 1974, T. 23, s. 152 i nast.; Idem: *Prawo...*, s. 290 i 291.

⁴ Por. J. Pietrzykowski, w: *Komentarz Kodeksu cywilnego*. T. 3. Warszawa 1972, s. 1925; jego zdaniem oświadczenie, o którym mowa, jest „czynnością procesową, przez którą dokonuje się czynności prawnomaterialnej”; oraz E. Skowrońska-Bocian: *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*. Warszawa 2005, s. 186.

⁵ Por. w doktrynie M. Pazdan: *Kolizyjnoprawna problematyka...*, s. 158.

⁶ Por. J. Kosik: *Złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku według art. 1017 k.c.* W: *Studia z prawa cywilnego*. Red. A. Rembieniński. Warszawa—Łódź 1983, s. 284; E. Skowrońska-Bocian: *Komentarz...*, s. 186; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny*. T. 2: *Komentarz do artykułów 450—1088*. Red. K. Pietrzykowski. Warszawa 2005, s. 1045; J. Kremis, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek. Warszawa 2006, s. 1525.

Słusznie podkreślono w uzasadnieniu omawianego postanowienia, że do oceny władzy rodzicielskiej matki małoletniego Kristoffera stosować należy prawo wskazane przez normę kolizyjną z art. 19 § 1 ustawy z 1965 r. Prawo to rozstrzyga między innymi o reprezentacji dziecka przy złożeniu oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Decyduje więc nie tylko o tym, czy matka jako przedstawicielka ustawowa może w rozważanym zakresie działać samodzielnie, czy też za zezwoleniem sądu opiekuńczego. W prawie polskim kompetencje sądu opiekuńczego wytycza art. 101 § 3 k.r.o. Nie ulega wątpliwości, że odrzucenie spadku jest czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu w rozumieniu tego przepisu. Odrzucenie spadku wymaga więc zezwolenia sądu opiekuńczego. Odrzucenie dokonane bez zezwolenia jest czynnością prawną nieważną bezwzględnie (bez możliwości konwalidacji).

5. W uzasadnieniu omawianego postanowienia napisano, że „co się dotyczy formy wymaganej dla oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, to prawo właściwe w tej mierze wskazuje art. 12 p.p.m., stanowiący, że forma czynności prawnej podlega prawu właściwemu dla tej czynności; wystarczy jednak zachowanie formy przewidzianej przez prawo państwa, w którym czynność została dokonana”.

Skarżąca powoływała się w kasacji na naruszenie art. 12 zd. 2 ustawy z 1965 r., a więc normy, według której przy dokonaniu czynności prawnej wystarczy dopełnić wymagania przewidziane przez *legem loci actus*.

Z zarzutem tym Sąd Najwyższy poradził sobie w sposób dość pokrętny. Poprawnie objaśnił pojęcie formy występujące w art. 12 ustawy z 1965 r. Przypomniął zasadę wyrażoną w tezie orzeczenia (o czym była już wcześniej mowa) oraz pochwalił Sąd Okręgowy za to, że „ocenił skutki złożonego przez Antje Sabine F. przed sądem niemieckim oświadczenia o uchyleniu się od objęcia spadku przez pryzmat prawa polskiego”. Nie rozważył jednak, czy dopełnione zostały wymagania w zakresie formy oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, wynikające z prawa miejsca złożenia tego oświadczenia (czyli z prawa niemieckiego). Odnieść można wrażenie, iż SN nie dość wyraziście odróżnia wymagania uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego (nienależące do zakresu zastosowania statutu formy czynności prawnej) od wymagania udziału organu państwowego w procedurze dokonania czynności prawnej (należącego do zakresu zastosowania statutu formy czynności prawnej).

Poza zakresem rozważań Sądu Najwyższego znalazło się pytanie, czy oświadczenie o uchyleniu się od oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku z powodu błędu, uregulowane w art. 1019 § 1 k.c., musi być złożone (w sytuacji, gdy statutem spadkowym jest prawo polskie) przed sądem polskim i czy wymaga zatwierdzenia przez sąd polski. Czy nie wystarczy dopełnić wymagań w zakresie formy przewidzianych dla oświadczenia

o uchyleniu się od oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku złożonego pod wpływem błędu przez prawo miejsca złożenia oświadczenia, o którym mowa?

6. Uważny czytelnik uzasadnienia postanowienia z łatwością dostrzeże, że małoletni Kristoffer Dario F. — oprócz obywatelstwa polskiego — miał zapewne także obywatelstwo niemieckie, pozostawał pod władzą rodzicielską matki, mającej obywatelstwo niemieckie oraz zwykły pobyt w Niemczech. Jego związek z niemieckim obszarem prawnym był więc dominujący. Czy w tych warunkach, kierując się ideą najściślejszego związku, nie należało zrezygnować z zastosowania prawa polskiego do oceny władzy rodzicielskiej matki i wykonywanej przez nią reprezentacji dziecka? Zachętę do takiej próby mogła stanowić idea, której autorem jest w doktrynie francuskiej Paul Lagarde, występująca pod nazwą *le principe de proximité*⁷. Nie wykorzystano okazji do rozważenia przydatności tej idei w prawie polskim.

⁷ P. Lagarde: *Le principe de proximité dans le droit international privé contemporain*. In: *Recueil des cours de l'Académie de droit international*. T. 196 (1986-I), odbitka, s. 1 i nast. Por. też na ten temat T. Ballarino, G.P. Romano: *Le principe de proximité chez Paul Lagarde*. In: *Le droit international privé: esprit et méthodes (Mélanges en l'honneur de Paul Lagarde)*. Paris 2005, s. 37 i nast.